

INNOVATION IQTISODIYOT

Ilmiy-amaliy elektron jurnal

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА

Научно-практический электронный журнал

THE INNOVATION ECONOMY

Electronic Scientific and Practical Journal



2025 / 2



@QMI_Instituti



Qarshi shahri,
Mustaqillik ko'chasi 225 - uy



www.kstu.uz
www.ojs.qmii.uz

INNOVATION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON
JURNAL

3-jild
2-son
iyun, 2025

June 2025
Volume 3
Number 2

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА
Научно-практический
электронный журнал

THE INNOVATION ECONOMY
Electronic Scientific and Practical
Journal

INNOVATSION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON JURNAL

ISSN: 3030-315X

ojs.qmii.uz

Muassis:

Qarshi davlat texnika universiteti

Tahririyat Kengashi raisi:

R.X.Ergashev, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qarshi davlat texnika universiteti

Tahririyat Kengashi raisi o'rinbosari:

S.N.Xamrayeva, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qarshi davlat texnika universiteti

Mas'ul muharrir:

N.A.Ochilova, PhD, dotsent

Qarshi davlat texnika universiteti

Texnik muharrir:

F.F.Haqqulov, PhD

Qarshi davlat texnika universiteti

Jurnal har oyda bir marotaba elektron shaklda jurnalning rasmiy sayti orqali nashr etiladi.

Tahririyat manzili:

180100, Qarshi shahri, Mustaqillik ko'chasi 225-uy

Tel.: +998 (75) 221 09 23

+998 (93) 902 72 63

Faks: +998 (75) 221 1395

E-mail: innoeconomic@qmii.uz

“Innovatsion iqtisodiyot” ilmiy - amaliy elektron jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2025-yil 5-apreldagi 369-sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

Jurnalda quyidagi ruknlar asosida maqolalar nashr etiladi:

1. Nazariya va metodologiya
2. Raqamli iqtisodiyot
3. Mintaqa va tarmoqlar iqtisodiyoti
4. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik
5. Inson kapitali iqtisodiyoti
6. Menejment va marketing
7. Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
8. Moliya, kredit va investitsiya
9. Ekonometrika va statistika
10. Xizmat ko'rsatish va turizm sohasi

TAHRIRIYAT KENGASHI:

Tahririyat Kengashining xalqaro a'zolari:

Овчиников Виктор Николаевич – i.f.d., professor, akademik (Janubiy Federal Universitet, Rossiya)

Солодовников Сергей Юревич – i.f.d., professor (Belorussiya milliy texnika universiteti)

Сидиров Виктор Александрович - i.f.d., professor, (Kuban davlat universiteti)

Шевченко Игорь Викторович - i.f.d., professor (Kuban davlat universiteti, Rossiya)

Kusainov Xalel Xaymullayevich - i.f.d., professor (Qozog'iston davlat texnologiya universiteti)

Samandarzoda Iskandar Hakim - i.f.d., i.f.d., professor (SH.Shotemur nomidagi Tojikiston agrar universiteti)

Гибадуллин Артур Артурович Национальный исследовательский университет Московский энергетический институт

Войнаш Сергей Александрович Казанский приволжский (федеральный) университет

Пуляева Валентина Николаевна Финансовый университет при Правительстве РФ

Морковкин Дмитрий Евгеньевич Финансовый университет при Правительстве РФ

Садриддинов Манучехр Исломиiddинович Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, Душанбе

Перская Виктория Вадимовна директор Института исследований международных экономических отношений, Финансовый университет при Правительстве РФ

Молчанов Игорь Николаевич Профессор экономического факультета. Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова

Басова Мария Михайловна Заместитель декана факультета налогов, аудита и бизнес-анализа Финансовый университет при Правительстве РФ

Чупин Александр Леонидович Заместитель декана экономического факультета Российский университет дружбы народов имени П.Лумумбы

Незамайкин Валерий Николаевич Профессор кафедры финансов и кредита Российский государственный гуманитарный университет

Никонорова Алла Владимировна Доцент кафедры экономической теории Финансовый университет при Правительстве РФ

Дмитриева Ольга Александровна Доцент кафедры налогов и налогового администрирования факультета налогов, аудита и бизнес-анализа Финансовый университет при Правительстве РФ

Швец Юрий Юрьевич Лаборатория управления инновациями, Институт проблем управления Российской академии наук

Колосова Елена Валерьевна Лаборатория управления инновациями, Российский экономический университет имени Г.В. Плеханова

Tahririyat Kengashi a'zolari:

Gulyamov Saidaxror Saidaxmedovich - i.f.d., professor, akademik

Bozorov Orifjon Shodiyevich – t.f.n., dotsent

Pardayev Mamayunus Qarshiboyevich - i.f.d., professor

Vaxabov Abduraxim Vasikovich – i.f.d., professor

Hakimov Obidjon Arzikulovich – i.f.d., professor

Navruz-zoda Baxtiyor Negmatovich - i.f.d., professor

Xatamov Ochildi Qurbonovich- i.f.d., professor

Fayziyeva Shirin Shodmonovna- i.f.n., professor

Jumayeva Gulrux Jo'raqulovna - i.f.n., professor

Egamberdiyeva Salima Raimovna - i.f.n., dotsent

Erkayeva Gulbahor Panjiyevna - i.f.n., professor

Amirqulov Shuhrat Olimovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Samiyeva Gulnoza Toxirovna-i.f.f.d., (PhD), dotsent

Aliqulov Azamat Tuyg'unovich -i.f.f.d., (PhD), dotsent

Aminov Fazliddin Baxadirovich- i.f.n., dotsent

Xo'jaqulova Nigora Rustamovna - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Turobov Sherzod Alisherovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Alimova Munisa Yulchiyevna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Ergasheva Nasiba Raxmatullayevna - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Boboqulov Sanjar Baxromkulovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Djalilov Raxmonkul Hamidovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Nomazov Baxrom Bobomurodovich - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Alimxanova Nigora Alimxanovna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

June 2025

Volume 3

Number 2

INNOVATION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON
JURNAL

Avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholash jarayonlari

Norqobilov Jahongir Isroil o'g'li

Процессы оценки услуг по использованию автотранспортных средств

Норкобилов Джахонгир Исроил угли

Processes of evaluating the service of using motor vehicles

Norkobilov Jahongir Isroil ogli

Received: May 12, 2025 Revised: May 16, 2025 ■ Accepted: May 19, 2025 ■ Published Online: June 1, 2025

- **Annotatsiya:** maqolada avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholashning paydo bo'lishi va rivojlanish bosqichlari yoritilgan. Shuningdek, avtotransport vositalarining rivojlanishi, ulardan foydalanishda aholiga xizmat ko'rsatish sifati va aholining turmush sifati oshirish borasida baholash xizmatini samarali rivojlantirish, baholash natijalarining ishonchlilik darajasini oshirish masalalari tahlil qilingan. Avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholash boshqa turdagi obyektlarni baholashdan printsiplial farq qilishi ham ko'rib chiqilgan.
- **Kalit so'zlar:** avtotransport vositalari, xizmat ko'rsatish, baholash, xususiyatlari, aholi turmush sifati, qiymat, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, aholi ehtiyojlari, milliy an'ana va qadriyatlar, rivojlanish bosqichlari.
- **Аннотация:** В статье раскрыты происхождение и этапы развития оценки услуг по использованию автотранспортных средств. Также проанализированы развитие автотранспортных средств, качество предоставляемых услуг населению при их использовании, эффективное развитие службы оценки, повышение достоверности результатов оценки. Отдельное внимание уделено принципиальным отличиям оценки услуг автотранспорта от оценки других типов объектов.
- **Ключевые слова:** автотранспортные средства, обслуживание, оценка, особенности, качество жизни населения, стоимость, социально-экономическое развитие, потребности населения, национальные традиции и ценности, этапы развития.
- **Abstract:** The article highlights the origin and stages of development in evaluating services related to the use of motor vehicles. It analyzes the development of motor vehicles, the quality of services provided to the population, and the effective improvement of vehicle service evaluation to enhance the quality of life. The article also addresses the reliability of evaluation results and the fundamental differences between evaluating vehicle services and other types of object evaluations.
- **Keywords:** motor vehicles, service, evaluation, characteristics, quality of life, value, socio-economic development, population needs, national traditions and values, development stages.

KIRISH

Mamlakatimizda aholining turmush sifatini oshirish borasida avtotransport vositalarini baholashni samarali rivojlantirish, baholash natijalarining ishonchlilik darajasini oshirish va ochiqlikni ta'minlash kabilar yuzasidan maqsadli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu borada avtotransport vositalarini baholash tasnifini takomillashtirish, baholashning samaradorligini belgilovchi ko'p o'lchovli iqtisodiy-matematik modelini yaratish, baholash xizmatlarining barqaror rivojlanish istiqbollari bo'yicha ilmiy izlanishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Qiymatni baholash nazariyasining uslubiy ildizlari iqtisodiyot nazariyasida, asosan mikroiqtisodiyot, marketing, buxgalteriya hisobi va bahoni shakllantirish kabi fanlarda yashirangan. Baholashning nazariy yo'nalishlari qiymat kategoriyasi, uning mohiyati va boshqa iqtisodiy kategoriyalar (baho, qimmatlilik, nafillik, sifat va boshqalar) bilan o'zaro aloqalari o'rganiladigan qiymat nazariyasidan kelib chiqadi. Uzoq yillar davomida turli ilmiy maktablarning iqtisodchi-olimlari tomonidan "qiymat" kategoriyasi atrofida muhokamalar olib borilmoqda. Baholash maqsadi va uning natijalaridan foydalanishning belgilanishiga qarab qiymatning juda ko'p turlari mavjud. Hozirgi vaqtda shunday qarash mavjud: qiymat keng iqtisodiy ma'noda vaqtning ma'lum lahzasidagi obyekt foydaliligi va unga bo'lgan mulkiy huquqning puldagi ifodasidir. Shunday qilib, qadrilik va nafillik – bu obyekt qiymatini belgilaydigan xossalalar. Bu shuni anglatadiki, obyekt qiymatini baholash uchun, birinchi navbatda, uning nafilligini baholash va obyekt faoliyati natijalariga ozgina bo'lsa ham qiziqishi bo'lgan barcha kontragentlar ehtiyojlarini tahlil qilish lozim. Avtotransport vositalarini baholashni rivojlantirishda amalga oshirilayotgan tadqiqotlar tarkibida moliya sektori va xususiylashtirish jarayonini tartibga solish, baholashning yondashuv va usullarini takomillashtirish kabi yo'nalishlarga ustuvor darajada qaralmoqda. Amalga oshirilayotgan tadqiqotlar tarkibida avtotransport vositalarini baholash uslubiyatini natijalarning ishonchlilik darajasiga ko'ra takomillashtirish, baholashning samarali faoliyati muammolarini bartaraf etishning samarali yo'llarini asoslash, baholashning tashkiliy-iqtisodiy asoslarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimizda aholi turmush sifatini oshirish borasida avtotransport vositalarini baholashni samarali rivojlantirish, baholash natijalarining ishonchlilik darajasini oshirish va ochiqlikni ta'minlash kabilar yuzasidan maqsadli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu borada avtotransport vositalarini baholash tasnifini takomillashtirish, baholashning samaradorligini belgilovchi ko'p o'lchovli iqtisodiy-matematik modelini yaratish, baholash xizmatlarining barqaror

rivojlanish istiqbollari bo'yicha ilmiy izlanishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli "2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni, 2019 yil 1 iyuldagi PQ-4381-sonli "Baholash faoliyatini yanada takomillashtirish hamda past rentabelli va faoliyat yuritmayotgan davlat ishtirokidagi korxonalarni sotish mexanizmlarini soddalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2018 yil 1 iyundagi PQ-3764-sonli "Baholash xizmatlari bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2008 yil 24 apreldagi PQ-843-sonli "Baholovchi tashkilotlar faoliyatini yanada takomillashtirish va ko'rsatilayotgan xizmatlar sifati uchun ularning mas'uliyatini oshirish to'g'risida"gi qarorlari hamda sohaga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu tadqiqot muayyan darajada xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Avtotransport vositalari qiymatini baholash muammolari milliy va xorijiy olimlar hamda milliy mutaxassis-tadqiqotchilar tomonidan keng o'rganilmoqda.

Xorijiy olimlar J.Fishmen, Sh.P.Pratt, K.Griffit, K.Uilson[1], Z.Merсер, T.Harms[2], Yu.V.Andrianov[3], V.P.Antonov, E.V.Antonova[4], A.P.Kovalyev, A.A.Kushel[5], A.V.Yudin[6] kabilar biznes (korxona), mashina va uskunalarini baholash xizmatlarini o'rganishgan, ammo avtotransport vositalarini baholash xizmatlarining o'ziga xos tomonlari ushbu olimlar ishlarida chuqur o'rganilmagan.

Milliy iqtisodchi olimlarimizdan B.Berkinov[7], M.M.Muhammedov[8], A.I.Alikulov [9] va boshqa olimlarning tadqiqotlari biznesni baholashning nazariy va uslubiy jihatlarini yoritilgan. Ushbu olimlarning ilmiy ishlaridan foydalanigan holda avtotransport vositalarini baholash xizmatlarining nazariy asoslari tadqiq qilingan va uni takomillashtirish bo'yicha izlanishlar olib borilgan. Mulk sifatida avtotransport vositalari o'ziga xos tomonlarga ega va baholash jarayonida ularning bu xususiyatlari birlamchi omil sifatida qaraladi. Shu sababli zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida avtotransport vositalarini baholashning metodikasini takomillashtirish orqali uning samaradorligini oshirish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida avtotransport vositalari xizmatlarini baholash xususiyatlari va rivojlanish bosqichlari masalalari qiyosiy fikrlash, induksiya va deduksiya hamda abstraktsiya

usullaridan keng foydalanilgan.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Qiymatni baholash nazariyasining uslubiy ildizlari iqtisodiyot nazariyasida, asosan mikroiqtisodiyot, marketing, buxgalteriya hisobi va bahoni shakllantirish kabi fanlarda yashirangan. Baholashning nazariy yo'nalishlari qiymat kategoriyasi, uning mohiyati va boshqa iqtisodiy kategoriyalar (baho, qimmatlilik, nafillik, sifat va boshqalar) bilan o'zaro aloqalari o'rganiladigan qiymat nazariyasidan kelib chiqadi.

Uzoq yillar davomida turli ilmiy maktablarning iqtisodchi-olimlari tomonidan "qiymat" kategoriyasi atrofida muhokamalar olib borilmoqda. Baholash maqsadi va uning natijalaridan foydalanishning belgilanishiga qarab qiymatning juda ko'p turlari mavjud. Hozirgi vaqtda shunday qarash mavjud: qiymat keng iqtisodiy ma'noda vaqtning ma'lum lahzasidagi obyekt foydaliligi va unga bo'lgan mulkiy huquqning puldagi ifodasidir.

Shunday qilib, qadrilik va nafillik – bu obyekt qiymatini belgilaydigan xossalalar. Bu shuni anglatadiki, obyekt qiymatini baholash uchun, birinchi navbatda, uning nafilligini baholash va obyekt faoliyati natijalariga o'zgina bo'lsa ham qiziqishi bo'lgan barcha kontragentlar ehtiyojlarini tahlil qilish lozim. Shu sababli dastlab baholash, baholamoq, qiymat va baho, baholovchi kabi asosiy ibora va tushunchalarning iqtisodiy mohiyatini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

"Baholamoq" fe'li baholash maqsadiga qarab turlicha ma'nolarni anglatadi: nimaningdir bahosini aniqlash, qiymatini belgilash, miqdorini baholash, sifati yoki qadri haqida hukm chiqarish. Avtotransport vositalarini baholashda baholovchi obyekt qadrini aniqlash uchun nafaqat miqdoriy va sifat parametrlarni belgilaydi, balki uning qiymatini ham aniqlaydi.

"Baholash" tushunchasiga baholash faoliyati sohasi olimlari tomonidan turlicha talqin berilgan. Xususan, N.V. Smirnova: "Ixtiyoriy obyektning qiymatini baholash ma'lum bozor sharoitlarida ular keltiradigan potensial va real daromadni hisobga olgan holda pulda ifodalangan obyekt qiymatini aniqlashning tartiblashtirilgan, maqsadga yo'naltirilgan jarayonini o'zida aks ettiradi" — deb ta'riflagan[10].

Baholash xizmati deganda, yoki mulkni baholash bo'yicha harakat, yoki mulk qiymati haqida xulosa berish, yoki mulkni baholash bo'yicha tadqiqot natijalari taqdim qilingan hisobotni taqdim qilish tushuniladi. Bu baholash obyektini chuqur o'rganishga asoslangan qiymat haqidagi xolis fikr. Baholashda ko'p sub'yektivlik mavjud, yakuniy natijaga baholovchining malakasi va etikasi, uning ichki sezgisi va adolatlilik, vaziyatni anglashi ta'sir qiladi. Shuning uchun bir necha mustaqil baholovchilar tomonidan amalga oshirilgan

huddi shu obyektning baholanishi bir-biridan farq qiladi. Qiymat, narx va baho – bu turli tushunchalar.

Qiymat deganda pulda ifodalangan mulk qadri tushuniladi [2].

Narx deganda mulk obyekti uchun to'lanadigan, odatda tan-narx va foyda yig'indisi sifatida namoyon bo'ladigan qiymat tushuniladi.

Baho deganda mulk obyekti realizatsiya qilish lahzasida bozor holatidan kelib chiqqan holda xaridor va sotuvchi o'rtasida tuzilgan kelishuvni aks ettiruvchi qiymat tushuniladi.

Baholash xizmatlari bugungi kunda alohida iqtisodiy faoliyat sifatida xizmatlar sohasining bir yo'nalishi hisoblanadi. Baholash xizmatlariga "Baholash faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunida quyidagicha ta'rif berilgan: "Baholash faoliyati baholovchi tashkilotning baholash obyekti qiymatini aniqlashga qaratilgan faoliyatidir" [14].

D.S.Kondrashovning ilmiy ishida "baholash faoliyati" tushunchasiga quyidagicha izoh berilgan: "baholash obyekti-ning bozor, investitsion, tugatish, kadastr yoki boshqa qiymatini baholovchi tomonidan qonunda mustahkamlangan huquqlarni amalga oshirish hamda profesionalizm, mustaqillik, to'liqlik, ishonchlilik va maxfiylik tamoyillariga muvofiq o'z majburiyatlarini bajarish yo'li bilan aniqlashga qaratilgan baholovchi huquqiy maqomiga ega jismoniy shaxsning professional faoliyati" [11].

N.V. Fetisov baholash faoliyatini keng va tor ma'noda farqlash lozim deb hisoblaydi: "Keng ma'noda baholash faoliyati deganda ijtimoiy munosabatlarning barcha sohalarida mulk qiymatini aniqlash tushuniladi. Tor ma'noda baholash faoliyati deganda bitimlarni tuzish, shuningdek boshqa maqsadlar uchun baholash obyektlariga nisbatan bozor yoki boshqa qiymatni belgilashga qaratilgan baholash faoliyati sub'ekti faoliyati tushuniladi" [12].

Yuqorida keltirilgan ta'riflar va o'rganilgan adabiyotlarning tahlili asosida biz o'z ta'rifimizni ishlab chiqdik:

Baholash xizmatlari deganda malaka sertifikatiga ega baholovchilarni o'zida birlashtirgan baholash faoliyati bilan shug'ullanish uchun litsenziyaga ega baholash tashkilotlarining xizmatlari iste'molchisi (buyurtmachi) buyurtmasiga asoslanib baholash maqsadi va aniqlanadigan qiymat turidan kelib chiqqan holda ma'lum turdagi mulkning (ko'char mulk, ko'chmas mulk, biznes (korxona), nomoddiy aktivlarning) bozor yoki boshqa qiymatini aniqlashga qaratilgan tadbirkorlik faoliyati turi tushuniladi.

Shuni alohida qayd etish kerakki, avtotransport vositalarini baholash xizmatlari bo'yicha milliy baholash sohasida uslubiy metodika deyarli mavjud emas. Shuning uchun bu sohada ma'lum bir atamalarni sharhlash maqsadga muvofiq bo'lardi. "Avtotransport vositalari xizmatlarini baholash" tushunchasiga hozirgacha bironta adabiyotda ilmiy ta'rif berilmagan. Shuning uchun ishda bu atamaning iqtisodiy mohiyatini

to'la aks ettiruvchi ta'rif ishlab chiqildi:

"Avtotransport vositalari xizmatlarini baholash deganda mutaxassis tomonidan asosiy baholash tamoyillari asosida baholashning yondashuvlari va usullarini qo'llash orqali avtotransport vositalarining izlanayotgan (tavsiya etilayotgan) qiymatini aniq vaqt lahzasi va makonida ma'lum tartib-taomillar va harakatlar asosida amalga oshiriladigan maqsadga yo'naltirilgan va mantiqiy ketma-ketlikda aniqlash jarayoni tushuniladi".

Baholash xizmati professional asosga ega mutaxassis – baholovchi tomonidan amalga oshiriladi. O'zbekistonda, boshqa mamlakatlardan farqli ravishda, baholash xizmatlari faqatgina huquqiy sub'ektlar tomonidan ko'rsatiladi (boshqa mamlakatlarda baholovchi yakka tadbirkor sifatida ham faoliyat yuritishi mumkin). Ushbu tashkilotlarda shartnoma asosida faoliyat yuritayotgan malaka sertifikatiga ega baholovchilargina o'z xizmatlarini sotishlari mumkin.

Shu o'rinda avtotransport vositalarining qiymati tushunchasiga ham izoh berib o'tish maqsadga muvofiq. Bu tushuncha avtotransport vositalarini baholash sohasidagi mutaxassis olimlar tomonidan ta'riflangan. Mazkur ta'riflarni tahlil qilgan holda, eng maqbul xususiyatlarni e'tiborga olgan holda quyidagi muallif ta'rifi ishlab chiqildi:

"Avtotransport vositalari xizmatlarining qiymati deganda avtotransport vositalarining aniq bir vaqt lahzasida bozordagi holatdan kelib chiqqan holda xaridor va sotuvchi o'rtasida belgilangan qadrlarning puldagi ifodasi tushuniladi".

Sohaga oid ilmiy izlanishlarni o'rganish asosida "Avtotransport vositalarini baholash xizmatlari" tushunchasining bugungi kunda aniq ta'rifi ishlab chiqilmaganligi haqida xulosa qilish mumkin.

Mavjud adabiyotlar va ilmiy ishlarni o'rganib tahlil qilgan holda quyidagi ta'rifni ishlab chiqdik:

"Avtotransport vositalarini baholash xizmatlari deganda litsenziyalı baholash tashkilotlarining xizmatlar iste'molchisi (buyurtmachi) buyurtmasiga asosan baholash maqsadi va

tanlangan qiymat turiga muvofiq avtotransport vositalarining bozor yoki boshqa qiymatini aniqlashga qaratilgan baholash xizmatlarining turi tushuniladi".

Baholash obyekti manfaatdor shaxslarning manfaatlari va baholash natijalaridan foydalanish maqsadlari nuqtai nazardan turlicha qiymatlarga ega bo'lishi mumkin. Shuning uchun qiymat tushunchasini qo'llashni faqat aniqlanayotgan qiymatning aniq turini ko'rsatish bilan amalga oshirish mumkin bo'ladi.

Baholash obyekti qiymati turlarining ro'yxati va tushunchalari baholash faoliyati bilan shug'ullanuvchi sub'ektlar uchun qo'llash majburiy bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Yagona milliy baholash standarti'da keltirilgan. Avtotransport vositalarini baholashda foydalaniladigan, baholash faoliyati to'g'risidagi qonunchilik talablariga javob beradigan qiymatining asosiy turlarining nomlanishi va ularning takomillashgan ta'riflari quyidagi jadvalda keltirilgan (1-jadval).

Ushbu jadvalda baholash xizmatlarining iste'molchilari maqsadlaridan kelib chiqib aniqlanadigan qiymatning turlari va ularning ta'rifi berilgan. Baholovchi buyurtmachining talabidan kelib chiqqan holda yuqoridagi qiymat turlaridan birini tanlab, baholash xizmatlarini ko'rsatadi.

Avtotransport vositalarini baholash xizmatlari bir nechta ketma-ketlikdagi bosqichlarda amalga oshiriladi (1-rasm):

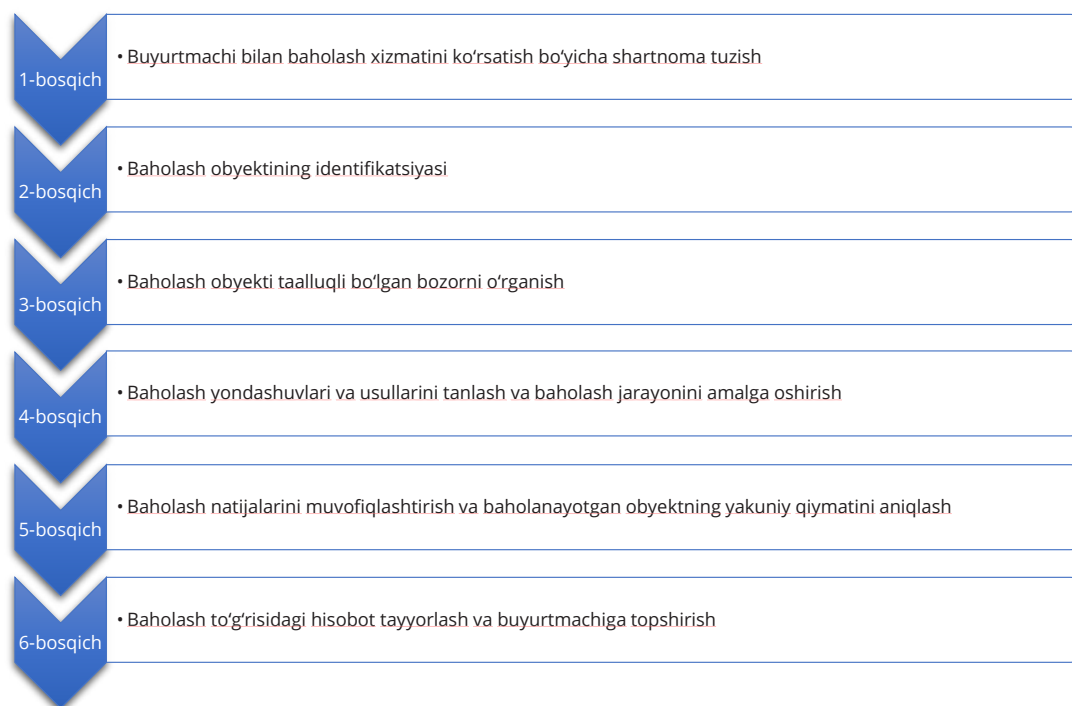
1. Buyurtmachi bilan baholash xizmatini ko'rsatish bo'yicha shartnoma tuzish;
2. Baholash obyektlarining identifikatsiyasi;
3. Baholash obyektlariga taalluqli bo'lgan bozorni o'rganish;
4. Baholash yondashuvlari va usullarini tanlash va baholash jarayonini amalga oshirish;
5. Baholash natijalarini muvofiqlashtirish va baholash obyektlarining yakuniy qiymatini aniqlash;
6. Baholash to'g'risidagi hisobot tayyorlash va buyurtmachiga topshirish.

1-jadval

Avtotransport vositalari xizmatlarini baholashda foydalaniladigan qiymatning asosiy turlari [13]

Nº	QIYMATNING TURLARI	TA'RIFI
1	Bozor qiymati	Bozor qiymati deganda eng ehtimol tutilgan narx tushunilib, unga ko'ra mazkur baholash obyektlarining ochiq bozorda raqobat sharoitida, bitimning taraflari barcha zarur axborotga ega bo'lgan holda o'z manfaatlari yo'lida oqilona va ixtiyoriy ravishda harakat qiladi, bitim narxining baland-pastligida esa, biron-bir favqulodda holatlar, shu jumladan, taraflardan birining ushbu bitimga qo'shilish majburiyati aks etmaydi.
2	Bozor ijara haqi	Bozor ijara haqi qiymati yetarli marketing o'tkazilgandan keyin tuzilgan tijorat bitimi natijasida manfaatdor sotuvchi va xaridor o'rtasida tegishli ijara shartlarida baholash sanasida mulk huquqini ijara berish mumkin bo'lgan hisoblab chiqilgan-baholangan pul miqdori bo'lib, bunda har bir taraf yetarlicha axborotga ega bo'lgan holda, oqilona va majburlozsiz harakat qilgan deb tushuniladi.

3	Adolatli qiymat	Adolatli qiymat deganda aktiv, aniq belgilangan va barcha zarur axborotga ega bo'lgan manfaatdor taraflar o'rtasida ayirboshlanganda (mulk sotilganda yoki qarzdorlik hisobdan chiqarilganda) ushbu taraflarning manfaatlarini aks ettiradigan, hisoblab chiqiladigan-baholnadigan pul miqdori tushuniladi.
4	Investitsiya qiymati	Investitsiya qiymati deganda aktivning aniq egasi yoki potensial egasi uchun ularning xususiy investitsiyaviy yoki operatsion (xo'jalik) maqsadlari hisobga olinadigan qiymat tushuniladi.
5	Sinergetik qiymat	Sinergetik qiymat ikki va undan ortiq aktivlar yoki ishtirokchilikdagi ulushlarning birlashtirilishi natijasida qiymatning umumiy yig'indisi summasi ularning alohida-alohida olingan qiymatlari summasidan ortiq bo'lib chiqqanda hosil bo'ladi.
6	Tugatish qiymati	Tugatish qiymati deganda aktiv yoki aktivlar guruhini qismlarga bo'lib-bo'lib sotib yuborganda olinishi mumkin bo'lgan summa tushuniladi.
7	Yo'q qilish qiymati	Yo'q qilish qiymati deganda baholash obyektining uni tashkil etgan materiallarning bozor qiymatiga teng qiymati tushuniladi.
8	Almashtirishning qoldiq qiymati	Almashtirishning qoldiq qiymati deganda baholash obyektiga o'xshash obyektini yaratishga ketgan xarajatlarning baholashni o'tkazish sanasida mavjud bozor narxlaridagi baholash obyektining eskirishini hisobga oluvchi qiymati tushuniladi.
9	Takror ishlab chiqarish qoldiq qiymati	Takror ishlab chiqarish qoldiq qiymati deganda baholash obyektini bilan bir xil obyektini bir xil materiallar va bir xil texnologiyalardan foydalangan holda yaratishga sarflanadigan, baholashni o'tkazish sanasida mavjud bozor narxlarida o'lchanadigan, baholash obyektining eskirishini hisobga oluvchi xarajatlar summasi tushuniladi.
10	Maxsus qiymat	Maxsus qiymat bozor qiymatidan ortiq summa bo'lib, faqat maxsus xaridor (alohida manfaatga ega bo'lgan) uchun qiymatga ega bo'lgan aktivlarning muayyan tavsiflarini aks ettiradigan qiymat tushuniladi.
11	Sug'urtaga oid qiymat	Sug'urtaga oid qiymati deganda mulkning shartnoma yoki sug'urta polisi qoidasi-da nazarda tutiladigan qiymati tushuniladi.
12	Soliqqa oid qiymat	Soliqqa oid qiymat deganda amaldagi soliq qonunchiligi asosida hisoblab chiqiladigan qiymat tushuniladi.
13	Ta'mir (tiklash) qiymati	Ta'mir (tiklash) qiymati deganda mehnat va moddiy xarajatlar, ustama xarajatlar, soliq va boshqa majburiy to'lovlar, shuningdek ta'mirlash bo'yicha xizmat ko'rsatayotgan korxonaning foydasini o'z ichiga olgan baholash obyektining nosozliklarini bartaraf etish qiymati tushuniladi.
14	Shikastlanishdan zarar qiymati	Shikastlanishdan zarar qiymati deganda shikastlanish natijasida baholash obyektini qiymatining pasayish miqdori yoki ta'mirlash bo'yicha alohida turdagi ishlarni bajarishda yuzaga keladigan zarar hisobga olgan holda shikastlangan baholash obyektini shikastlanganunga qadar bo'lgan texnik holatga keltirish uchun ta'mirlash (tiklash)ga ketadigan xarajatlar yig'indisi tushuniladi.
15	Konstruktiv elementlar (ehtiyot qismlar) qiymati	Konstruktiv elementlar (ehtiyot qismlar) qiymati deganda raqobat sharoitida ochiq bozorda sotilishi mumkin bo'lgan baholash obyektining konstruktiv elementlari (ehtiyot qismlari)ning ehtimoli eng yuqori bo'lgan bahosi tushuniladi, bunda barcha zaruriy axborotlarga ega bo'lgan holda kelishuv tomonlari oqilona harakat qilishadi, lekin bitim bahosining miqdoriga qandaydir favquloddagi holatlar ta'sir ko'rsatmaydi.
16	Ta'mir bo'yicha xizmatlar qiymati	Ta'mir bo'yicha xizmatlar qiymati deganda raqobat sharoitida ochiq bozorda ko'rsatilishi mumkin bo'lgan baholash obyektining ta'miri bo'yicha xizmatlarning bir birlik mehnat sig'imining ehtimoli eng yuqori bo'lgan bahosi tushuniladi, bunda barcha zaruriy axborotlarga ega bo'lgan holda kelishuv tomonlari oqilona harakat qilishadi, lekin bitim bahosining miqdoriga qandaydir favquloddagi holatlar ta'sir ko'rsatmaydi.



1-rasm. Avtotransport vositalari xizmatlarini baholash jarayonining bosqichlari [13]

Har qanday mulkni baholash xizmatlarini ko'rsatish yuqorida keltirilgan ketma-ketlikdagi bosqichlarda sertifikatli mutaxassis tomonidan amalga oshiriladi va bu jarayonning oxirgi natijasi sifatli, ishonchli va haqqoniy baholash to'g'risidagi hisobot hisoblanadi.

Ushbu rasmda berilgan baholash jarayonining bosqichlari baholash xizmatlarining barcha yo'nalishlariga taalluqli. Baholash jarayoni kelishuvdan boshlanadi. Dastavval shartnoma tuziladi, keyinchalik asosiy baholash jarayoni boshlanadi. Shundan so'ng baholashning maqsadi belgilanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Avtotransport vositalari xizmatlarini baholashning milliy iqtisodiyotda tutgan o'rni va ahamiyati, avtotransport vositalarini baholashning mohiyati va mazmuni hamda kelib chiqish sabablari, shuningdek o'ziga xos xususiyatlari ochib berildi. Eng asosiy xususiyatlaridan biri – bu avtotransport vositalari ko'chmas mulk, korxona va nomoddiy aktivlar singari davlat ro'yxatidan o'tkazilishi va egalik huquqi tasdiqlanishidir. Baholashning alohida turi sifatida avtotransport vositalari xizmatlarini baholash tushunchasining mualliflik ta'rifi ishlab chiqildi:

“Avtotransport vositalari xizmatlarini baholash deganda litsenziyalı baholash tashkilotlarining iste'molchisi (buyurtmachi) buyurtmasiga asosan baholash maqsadi va tanlangan qiymat turiga muvofiq avtotransport vositalarining bozor yoki boshqa qiymatini aniqlashga qaratilgan baholashning

turi tushuniladi.”

Mulk qiymati – sotuvchi va xaridorning mulkdan olinishi mumkin bo'lgan naf va mulk qadrining puldagi ifodasi. Avtotransport vositalari qiymati turlarining ta'riflari manfaatdor shaxslarning manfaatlari va baholash natijalaridan foydalanish maqsadlari nuqtai nazardan takomillashtirildi. Milliy va xorijiy adabiyotlar hamda soha mutaxassislari va olimlarning ilmiy ishlarini o'rganish asosida, zamonaviy baholash yondashuvlarini hisobga olgan holda avtotransport vositalarining zamonaviy tasnifi ishlab chiqildi. Baholash nuqtai nazardan avtotransport vositalarining tasnifi baholovchilarga baholash objekti mansub bo'lgan bozorni tahlil qilish, analoglarni va turdosh obyektlarni tanlash imkonini beradi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Norqobilov Jahongir Isroil o'g'li** – Qarshi davlat texnika universiteti mustaqil izlanuvchisi / Норкobilов Джахонгир Исроил угли – независимый исследователь Каршинского государственного технического университета / **Norkobilov Jahongir Isroil ogli** – Independent Researcher at Karshi State Technical University

► norkobilovjakhongir@gmail.com

■ <https://orcid.org/0009-0005-4550-8806>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. Ўзбекистон Республикасининг “Баҳолаш фаолияти тўғрисида”ги қонуни, 1999 йил 19 август, 811-И-сон. 3-модда. <https://lex.uz/docs/24703>
- [2]. Мерсер З., Хармс Т. Интегрированная теория оценки бизнеса/Под научн. ред. В.М.Рудгайзера (пер. с англ. Л.И.Лопатников). – М.: Маросейка, 2008. – 288 с.;
- [3]. Андрианов Ю.В. Оценка транспортных средств. – М.: Дело, 2003. – 488 с.;
- [4]. Оценка стоимости машин и оборудования. Учебное пособие/ Антонов В.П., Антонова Е.В. – М.: Ассоциация “Русская оценка”, 2005. – 254 с.;
- [5]. Ковалев А.П., Кушель А.А. и др. Оценка стоимости машин, оборудования и транспортных средств. Учебник для ВУЗов – М.: Интерреклама, 2003. – 488 с.;
- [6]. Юдин А.В. Оценка стоимости транспортных средств. – М.: Московская финансово-промышленная академия, 2005. – 75 с.
- [7]. Беркинов Б., Кравченко А. Бизнесни баҳолаш: Ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисод ва молия, 2007. – 152 б.;
- [8]. Мухаммедов М.М. ва бошқалар. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. – Т.: Fan va texnologiyalar, 2018. – 272 б.; Ходиев Б.,
- [9]. Аликулов А. И. Харажатлар ҳисоби ва таҳлилининг назарий ҳамда амалий масалалари. Монография. – Т.: Фан ва технология, 2010. – 196 б.
- [10]. Смирнова Н.В. Теория и практика оценочной деятельности / Н.В. Смирнова, С.М. Волостнов; Иван. гос. хим.-технол. ун-т: учеб. Пособие. – Иваново – 164 с. Рус тилидан муаллифнинг таржимаси.
- [11]. Кондрашов Д.С. Гражданско-правовое регулирование оценочной деятельности в России: проблемы теории и практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Кондрашов Дмитрий Сергеевич. – Москва, 2012. [Электронный ресурс]. – 15.05.2015. – URL: <http://www.dslib.net/civil-pravo/grazhdansko-pravovoe-regulirovanieocenочноj-deyatelnosti-v-rossii-problemy-teorii.html>
- [12]. Фетисова Н.В. Определение понятия оценочной деятельности // Вестник ВолГУ. Серия 9. Вып. 4. 2005. Ч 1. С. 48-51.
- [13]. Ўзбекистон Республикаси Ягона миллий баҳолаш стандарти, Ўзбекистон Республикаси Давлат активларини бошқариш агентлиги директорининг 2020 йил 1 майдаги 01/11-15/62-сон буйруғига 1-илова. <https://lex.uz/docs/4842496>
- [14]. Ўзбекистон Республикаси Ягона миллий баҳолаш стандарти, Ўзбекистон Республикаси Давлат активларини бошқариш агентлиги директорининг 2020 йил 1 майдаги 01/11-15/62-сон буйруғига 1-илова. <https://lex.uz/docs/4842496>
- [15]. Фишмен Дж., Пратт Ш.П., Гриффит К., Уилсон К. Руководство по оценке стоимости бизнеса. Пер. с англ. Л.И. Лопатников. Российское издание под редакцией В.М.Рудгайзера. – М.: ЗАО КВИНТО-КОНСАЛТИНГ, 2000. – 388 с.;